

พุทธศาสนสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา Buddhism Vernacular Architecture in Songkhla Lake Basin

อิสรัชย์ บุรณะอรุณ¹ และ เกรียงไกร เกิดศิริ²

Isarachai Buranaut¹ and Kreangkrai Kirdsiri²

¹ แผนงานวิจัยแผนยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนประเทศไทย เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของภูมิภาคด้วยการจัดการแหล่งมรดกโลกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป มหาวิทยาลัยศิลปากร

Research Program: Driven Strategic Plan for Thailand as a Hub of Tourism by Managing the World Heritage in the Main Land of Southeast Asia, Silpakorn University.

² คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร 10200

Faculty of Architecture, Silpakorn University, Bangkok 10200, Thailand

E-mail: earl_studio48@hotmail.com¹, ch_society@hotmail.com²

บทคัดย่อ

พัฒนาการด้านประวัติศาสตร์พื้นที่คาบสมุทรภาคใต้ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (ในพื้นที่ จ.นครศรีธรรมราช จ.สงขลา และ จ.พัทลุง) มีหลักฐานมาตั้งแต่หลังพุทธศตวรรษที่ 5 และมีบทบาทมากขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 ในฐานะเมืองท่าของศรีวิชัย นอกจากนี้ ในราวพุทธศตวรรษที่ 16 มีหลักฐานที่แสดงความสัมพันธ์กับราชสำนักจันทราวงศ์ชอง ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 17-18 เมืองนครศรีธรรมราชมีบทบาทในฐานะศูนย์กลางของตามพรลิงค์ และในราวพุทธศตวรรษที่ 20 เมืองต่าง ๆ ในคาบสมุทรภาคใต้ตกอยู่ภายใต้อำนาจราชสำนักอยุธยาจนรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ด้านการเมือง การปกครอง และการพระพุทธรูปศาสนา ซึ่งชุมชนที่ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางเหล่านี้ ล้วนแต่มีฐานทางเศรษฐกิจอยู่กับการทำนา โดยตั้งถิ่นฐานร่วมกันในกลุ่มเครือข่ายเป็นชุมชน เพราะการทำนาเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ใช้แรงงานในการผลิตจำนวนมาก และขยายตัวเป็นชุมชนขนาดใหญ่ซึ่งย่อมทำให้มีการสร้างและทำนุบำรุงวัดต่าง ๆ ที่เป็นศูนย์กลางทางจิตใจของชุมชน

สำหรับองค์ประกอบของผังบริเวณ และพุทธศาสนสถาปัตยกรรมในพื้นที่ศึกษา พบว่า มีองค์ประกอบและรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกับศูนย์กลางที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสถาปัตยกรรมแบบอยุธยา และรัตนโกสินทร์ ดังที่มีการรับผ่านอิทธิพลและการติดต่อสัมพันธ์ทางการเมืองและศาสนาอย่างแน่นแฟ้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคาบสมุทรภาคใต้เป็นพื้นที่ที่มีการปะทะสังสรรค์กับกลุ่มวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่อยู่รายรอบ ส่งผลให้รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่แม้ว่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากราชธานีส่วนกลาง ทว่าก็มีการคลี่คลายและมีวิวัฒนาการของตนเองอย่างน่าสนใจ จากการศึกษาพบว่า องค์ประกอบของผังบริเวณของวัดในพื้นที่ศึกษาจะมีองค์ประกอบคล้ายคลึงกับวัดในภาคกลาง อาทิ “อุโบสถ” “เจดีย์ประธาน” ซึ่งพบที่วัดเก่าแก่ แต่วัดที่มีอายุไม่เก่าแก่นัก หรือวัดขนาดเล็กจะไม่นิยมสร้างเจดีย์เป็นประธาน แต่มีความนิยมสร้าง “บ๊ว” ซึ่งหมายถึงเจดีย์ขนาดเล็กสำหรับบรรจุอัฐิของบรรพบุรุษ ทั้งที่เป็นเจดีย์กลางแจ้ง หรือมีศาลาล้อม ที่เรียกว่า “หลาบัว” สำหรับ “ศาลาโรงธรรม” ใช้รองรับกิจกรรมเอนกประสงค์ และยังมีการก่อสร้าง “ศาลาโถง” ไว้ในพื้นที่ต่าง ๆ ของผังบริเวณ เนื่องจากเหตุผลด้านการใช้สอย ซึ่งภาคใต้มีภูมิอากาศที่แปรปรวน นอกจากนี้ ยังพบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นโรงมหรสพ เช่น โรงหนังตะลุง อีกด้วย

Abstract

The evidence of the historical development of the Songkla Lake Basin (covering Nakhon Si Thammarat Province, Songkhla Province, and Pattalung Province) has been found since the 5th BE, and clearly noticed during the 12-13th BE as the port of Srivijaya Kingdom. Then in 16th BE, pieces of evidence of relationship with the Song Dynasty of China were found. During the 17-18th BE, Nakhon Si Thammarat played its role as the centre of Tambalinga Kingdom. In the 20th BE, many cities in the South were under the control of Ayudhya and Rattanakosin, the capitals, respectively. Political control and Buddhism were clearly seen. For economic circumstance, people lived their lives mainly on farming and doing agricultural activities. Due to the fact that farming needed much labour, people lived altogether. Communities expanded and temples were their centre.

For the study of the floor plan of Buddhism vernacular architecture, it was found that the compositions and forms were similar to those found in the Chao Phraya Basin during Ayudhya and Rattanakosin period because of influence and relationship in terms of politics and Buddhism. However, due to its geographical aspects, the South has witnessed and experienced other cultures. This affected forms of architecture although the South has mainly been inspired by the Central Region, along with its own transformation and evolution. The study also found that the floor plan of temples is similar to that of the Central Region, for example Ubosot and the main Chedi were the main compositions, found in old temples, while Bua or small Chedi, keeping ancestors' relics, were found in small temples, both outdoor or in the pavilion. The pavilions for miscellaneous purposes, because of the monsoon, were also found in the floor plan. In addition, vernacular architecture for shadow puppet theatre was also found generally.

คำสำคัญ (Keywords)

Buddhism Vernacular Architecture (พุทธศาสนสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น)

Vernacular Architecture (สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น)

Songkhla Lake Basin (ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา)

Southern (ภาคใต้)

1. ที่มาและความสำคัญของการศึกษา

บทความนี้เป็นบทสังเคราะห์ภาพรวมในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ซึ่งได้ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในเขต จ.สงขลา จ.นครศรีธรรมราช และ จ.พัทลุง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยชุมชนที่มีรากฐานจากสังคมพุทธศาสนา และการทำนาเป็นสำคัญ ความสัมพันธ์ระหว่างวัดในฐานะของศูนย์กลางพุทธศาสนา และสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และยังทำหน้าที่เป็นแหล่งเรียนรู้ศิลปวิทยาการแขนงต่าง ๆ โดยเฉพาะช่างฝีมือ นอกเหนือไปจากคติธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา โดยมีพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครูผู้สอนศิลปวิทยาการความรู้ควบคู่ไปกับการรู้ความเข้าใจต่อศาสนา ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ซึ่งวัดวาอารามต่าง ๆ ได้ถูกสร้างขึ้นอย่างวิจิตรบรรจงตามความศรัทธา ทว่าก็มีข้อจำกัดตามสถานภาพ และความสามารถของชุมชน ทำให้ผลลัพธ์ในการสร้างสรรค์ศิลปะสถาปัตยกรรมของวัดในพื้นที่ศึกษาได้แสดงคุณลักษณะของ “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (Vernacular Architecture)” ที่มีความงามเหมาะสมกับการใช้สอย มีการบำรุงรักษาง่าย และสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม และวัสดุก่อสร้างที่หาได้ในท้องถิ่น อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะและพัฒนาการทางสถาปัตยกรรม ตลอดจนการประยุกต์ใช้ได้อย่างรับอิทธิพลจากศิลปวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่มีอยู่ภายในพื้นที่ ซึ่งในปัจจุบันยังไม่มีการศึกษาอย่างเป็นองค์รวมและเป็นรูปธรรม ทั้งนี้ในการวิจัยนี้จึงใช้กรณีศึกษาจำนวนมากที่ใช้ฐานข้อมูลที่ได้จัดทำขึ้นอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง เพื่อนำบทวิเคราะห์ต่าง ๆ มาประมวลสู่บทสังเคราะห์เพื่อถอดรหัสความรู้ต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของบทความ

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการด้านประวัติศาสตร์ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่สัมพันธ์กับแหล่งมรดกพุทธศาสนสถาปัตยกรรม
2. เพื่อศึกษา จำแนกประเภท รวมทั้งการจัดการข้อมูลของแหล่งมรดกศาสนสถาปัตยกรรมในคาบสมุทรภาคใต้ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในพื้นที่ จ.นครศรีธรรมราช จ.สงขลา และ จ.พัทลุง เพื่อนำมาสู่การสังเคราะห์ให้เห็นถึงภาพรวมของคุณลักษณะของผังบริเวณ และรูปแบบพุทธศาสนสถาปัตยกรรมในพื้นที่ศึกษา

3. ประวัติศาสตร์สังเขปว่าด้วยการตั้งถิ่นฐาน และการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในพื้นที่คาบสมุทรภาคใต้ และลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

พื้นที่คาบสมุทรภาคใต้ปากตะวันออก และพื้นที่รอบ ๆ ทะเลสาบสงขลา ซึ่งหมายรวมไปถึงพื้นที่รอบทะเลน้อย ครอบคลุมพื้นที่ใน จ.นครศรีธรรมราช จ.สงขลา และ จ.พัทลุง เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ อีกทั้งทำเลที่ตั้งยังอยู่บนเส้นทางการค้าสายมหาสมุทร และยังมีเส้นทางข้ามคาบสมุทรที่เป็นทางลัดไม่ต้องเดินเรืออ้อมช่องแคบมะละกา โดยเดินทางตามลำน้ำที่ไหลมาจากเทือกเขาบรรทัด และเดินทางข้ามเทือกเขามาลงยังลำน้ำอีกฟากหนึ่งของสันปันน้ำ ซึ่งแม้ว่าจะย่นระยะทางได้มากแต่ก็ไม่สะดวกนัก และขนส่งสินค้าได้ไม่มากมายเมื่อเทียบกับเส้นทางสายมหาสมุทร

ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน และการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในพื้นที่คาบสมุทรภาคใต้ และลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีขึ้นอย่างช้าหลังพุทธศตวรรษที่ 5 ที่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนแต่ก็ยังไม่เข้มข้นมากนัก จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 8 ที่เส้นทางการค้าภาคพื้นทวีปที่ผ่านเอเชียกลางถูกปิดเนื่องจากความไม่สงบ รัฐบาลค้าในยุโรปและเอเชียกลางได้หันมาใช้เส้นทางการค้าภาคพื้นมหาสมุทรแทน เหตุดังกล่าวทำให้เมืองท่าการค้าในคาบสมุทรภาคใต้อยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้นด้วย และมีการขยายขนาดของชุมชนจนพัฒนาการเข้าสู่ความเป็นเมือง และรัฐในเวลาต่อมา ดังการปรากฏขึ้นของรัฐศรีวิชัย ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 โดยมีพื้นฐานของความเข้มแข็งอยู่บนฐานเศรษฐกิจการค้าทางทะเล ในราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 พระพุทธศาสนาแบบมหายานมีบทบาทมากขึ้นในรัฐศรีวิชัย จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 16 ศูนย์กลางการค้าของรัฐศรีวิชัยได้เคลื่อนมาอยู่บนคาบสมุทรมลายูในเมืองกัวรัม (Pongsripan, 2011a, p. 13) ซึ่งปัจจุบันคือรัฐเคดาห์ และบังคับให้เรือที่แล่นผ่านช่องแคบมะละกาต้องเสียค่าผ่านทาง จนเกิดความขัดแย้งกับอาณาจักรโจฬะ และได้ยกทัพเข้าโจมตีเมืองท่าต่าง ๆ ของศรีวิชัยจนเสื่อมลง (Pongsripan, 2011b, p. 27) นอกจากนี้ในพื้นที่แถบอำเภอเอนังพบหลักฐานยืนยันความสัมพันธ์กับราชวงศ์ชองของจีน¹ ในราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 ชุมชนในพื้นที่นครศรีธรรมราชรุ่งเรืองขึ้นในฐานะของ “ตามพรลิงค์” ในเอกสารจีนสมัยราชวงศ์ชองได้ให้ข้อมูลว่าได้ส่งทูตไปถวายบรรณาการต่อราชสำนักจีนในปี พ.ศ. 1613 แสดงว่าตามพรลิงค์ได้เป็นอิสระจากศรีวิชัยแล้ว นอกจากนี้ จารึกโปโลนุระ

ให้ข้อมูลว่า พระเจ้าวิกรมพาหุที่ 1 (ครองราชย์ในปี พ.ศ. 1654–1675) ได้ส่งพระอนันตเถระมาประกาศพุทธศาสนาเถรวาทของสำนักมหาวิหารยังตัมลึงคมุ (Pongsripien, 2011b, p. 27) นับเป็นหลักฐานลายลักษณ์สำคัญที่แสดงถึงการประดิษฐานพระพุทธศาสนาเถรวาทยังคาบสมุทรมกเทศ นอกจากนั้น ในจารึกพระเจ้านรปติสฐแห่งพุกามให้ข้อมูลว่า พ.ศ. 1717 พระองค์โดยความเห็นชอบของกษัตริย์ลังกาได้ยกทัพจากเมืองพะโคมาตั้งเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นใหม่ และมีการสถาปนาพระสังฆราชของเมืองด้วย (Pongsripien, 2011b, p. 28) ในประเด็นดังกล่าว สะท้อนความสัมพันธ์กับมหาอาณาจักรที่รุ่งเรืองในช่วงเวลานั้น 2 อาณาจักร คือ ลังกา และพุกามด้วย

ก่อน พ.ศ. 1773 เล็กน้อยเป็นช่วงเวลาที่พระเจ้าจันทรภาณุขึ้นครองราชย์ และได้สร้างความเข้มแข็งให้แก่ตามพรลิงค์ และปฏิเสธความสัมพันธ์กับศรีวิชัย² นครศรีธรรมราชจึงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจ การปกครอง และพระพุทธศาสนาของคาบสมุทรมกเทศได้ผ่าน “*ปริมณฑลแห่งอำนาจ*” ตามคติของ “*เมืองสิบสองนักษัตร*” ที่เห็นได้ชัดเจนว่าได้รับอิทธิพลทางความคิดเรื่องจักรราศีแบบจีน (Shēngxiào (生 肖)) ซึ่งประกอบด้วย “ซวด คือ เมืองสาย (สายบุรี)”, “ฉลู คือ เมืองตานี (ปัตตานี)”, “ขาล คือ เมืองกลันตัน”, “เถาะ คือ เมืองปะหัง”, “มะโรง คือ เมืองไทร (ไทรบุรี)”, “มะเส็ง คือ เมืองพัทลุง”, “มะเมีย คือ เมืองตรัง”, “มะแม คือ เมืองชุมพร”, “วอก คือ เมืองบันทายสมอ”³, “ระกา คือ เมืองสะอูเลา”⁴, “จอ คือ เมืองตะกั่วถลาง”, “กุน คือ เมืองกระ (กระบุรี)”

หลังรัชกาลพระเจ้าจันทรภาณุแล้ว เอกสารทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเมืองนครศรีธรรมราชมีน้อย แต่จากจารึกสุโขทัยทำให้ทราบว่าการศรีธรรมราชยังคงทำหน้าที่เป็นเมืองศูนย์กลางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ และเป็นสำนักวิชาทางพระพุทธศาสนา และเป็นเมืองแสงบุญที่พุทธศาสนิกชนต้องหาโอกาสมาสักการะบูชาองค์พระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช อย่างไรก็ดี ด้วยความจำกัดของทรัพยากรในดินแดนหลังเมืองท่าที่มีอยู่ไม่มากนักเนื่องจากตั้งอยู่บริเวณคาบสมุทร และมีพื้นที่เกษตรกรรมสำหรับการทำนาเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารที่มีอยู่อย่างจำกัด ตลอดจนการประสบเหตุพุกภัย โรคระบาด และปัญหาโจรสลัด (Fine Arts Department, 1962, pp. 56–57) ซึ่งคงเป็นเหตุให้นครศรีธรรมราชไม่สามารถพัฒนาตัวเองขึ้นเป็นนครรัฐขนาดใหญ่ได้อย่างมั่นคง

อย่างไรก็ตาม ดำเนินเมืองนครศรีธรรมราชให้ข้อมูลว่ามีความพยายามที่จะฟื้นฟูความเป็นศูนย์กลางของจังหวัด

นครศรีธรรมราชให้กลับมารุ่งโรจน์อีกครั้ง โดยผู้นำในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับเมืองเพชรบุรี ซึ่งอาจมีสายสัมพันธ์กับชุมชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือเขมรโบราณ ซึ่งสันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19–20 โดยมี 3 รูปแบบ คือ 1) การฟื้นฟูสิ่งที่เป็นหลักเป็นประธานของบ้านเมือง คือ พระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช 2) ส่งเสริมให้สร้างชุมชนและพื้นที่เกษตรกรรม และ 3) ส่งเสริมให้ทำการค้ากับพ่อค้ามุสลิม สำหรับการฟื้นฟูชุมชนและเมืองด้วยการส่งเสริมให้ขยายเมืองและชุมชนชาวนาไปยังพื้นที่ตอนเหนือของเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นไปในลุ่มแม่น้ำตาปี ลุ่มแม่น้ำกระแต และ ลุ่มแม่น้ำท่าทอง ลุ่มแม่น้ำพุมดวง ลุ่มแม่น้ำหลังสวน (Fine Arts Department, 1962, pp. 46–63) ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขต จ.สุราษฎร์ธานี และ จ.ชุมพร แต่ไม่กล่าวถึงการส่งเสริมให้บุกเบิกพื้นที่เพื่อการทำนาในแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา จึงสันนิษฐานว่า ช่วงเวลาดังกล่าวการก่อตัวของสันทรายสทิงพระที่ทำให้เกิดทะเลสาบสงขลา ยังไม่สมบูรณ์นัก ทำให้น้ำในทะเลสาบสงขลา ยังคงเค็มมาก จนกระทั่งราวสมัยอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมา พื้นที่รอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจึงค่อยเหมาะสมแก่การทำนา แต่อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมให้มีการบุกเบิกพื้นที่เพื่อการทำนาที่กล่าวมานั้นก็ถือเป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้ชุมชนต่าง ๆ ในคาบสมุทรมกเทศ รวมทั้งชุมชนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นชุมชนที่มีฐานเศรษฐกิจการเกษตรจากการทำนาเป็นหลัก

ราวพุทธศตวรรษที่ 20 นครศรีธรรมราชตกอยู่ภายใต้อำนาจราชสำนักพระเจ้าอู่ทองแห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งขยายอำนาจลงมายังคาบสมุทรมกเทศ ตลอดจนคาบสมุทรมลายู และช่องแคบมะละกา ดังที่อันโตนิโอ ปีกา เฟตตา (Antonio Pigafetta) ชาวอิตาลีที่ออกเดินทางจากเวนิสผ่านเมืองต่างๆ รอบโลกระหว่างปี พ.ศ. 2062–2065 ให้ข้อมูล⁵ นอกจากนี้ Suma Oriental ของโตเม่ ปิเรส (Tomé Pires) ที่เดินทางเข้ามาช่วง พ.ศ. 2055–2058 และได้เดินทางทางการทูตไปยังราชสำนักจีนในปี พ.ศ. 2059 ซึ่งได้กล่าวถึงความสัมพันธ์แบบเครือญาติของราชสำนักกรุงศรีอยุธยากับเมืองสิงหปุระ (Pongsripien, 2011c, p. 121) แต่ต่อมาก็ได้แจ้งเมืองไม่ยอมอ่อนน้อมแก่ราชสำนักอยุธยา (Pongsripien, 2011c, p. 121) และยังให้ข้อมูลว่า เมืองนครศรีธรรมราชมีหน้าที่ดูแลเมืองท่าและเมืองอื่น ๆ ในคาบสมุทรมกเทศต่อเนื่องไปถึงคาบสมุทรมลายูอันเป็นเมืองภายใต้การปกครองตามคติเมืองสิบสองนักษัตรที่มีมาแต่เดิม อาทิเช่น ชุมพร สงขลา พัทลุง ตลอดจนเมืองในคาบสมุทรมลายู และหัวเมืองชายฝั่งของคอโคตกระ (Pongsripien, 2011b, p. 20)

ในปี พ.ศ. 2086 ตรงกับรัชกาลพระชัยราชาแห่งราชสำนักอยุธยา แฟร์เนา เมนเดส ปินตู นักเผชิญโชคชาวโปรตุเกส เดินทางเข้ามาค้าขายยังเมืองปัตตานี และเมืองนครศรีธรรมราชให้ข้อมูลการถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาที่อยุธยาส่งผู้แทนลงไปรับน้ำจากเมืองต่าง ๆ ที่เมืองนครศรีธรรมราช และกล่าวถึงเมืองจำนวน 14 เมือง ซึ่งเคยเป็นเมืองบริวารในระบบเมืองสิบสองนักษัตรเดิมอีก 2 เมือง แต่ไม่ได้กล่าวว่าเมืองอะไรบ้าง ทำให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องเมืองสิบสองนักษัตรเดิมคงลบลบหายไปแล้วตามพัฒนาการของชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานมั่นคงและสร้างบ้านแปงเมืองใหม่ ๆ ขึ้นอีก

ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับหัวเมืองปักษ์ใต้เริ่มถอยห่างออกจากกัน โดยเฉพาะเมื่ออยุธยามีสงครามติดพันกับพม่าในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ใน พ.ศ. 2106 ที่ทำให้ปัตตานีปฏิเสธอำนาจอยุธยาอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง แต่ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร พ.ศ. 2127 ปัตตานีมีความขัดแย้งกับรัฐบาลคำอื่น ๆ และถูกแทรกแซงจากตะวันตก ทำให้ต้องหันกลับเข้าสวามิภักดิ์ต่ออยุธยาเช่นเดิม จากข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นถึงอำนาจของราชสำนักอยุธยาที่มีต่อคาบสมุทรภาคใต้ฝั่งอ่าวไทยในบทบาทของเมืองขนาดใหญ่ที่มีอำนาจในการต่อรองทางการค้ากับตะวันตกเป็นอย่างสูง

ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ (ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ. 2148–2153) อยุธยายังมีบทบาทอย่างสูงในการควบคุมและจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ในพื้นที่คาบสมุทรภาคใต้ ดังปรากฏอ้างถึงในเอกสารพงศาวดาร และพระตำราเพื่อกลัมนาเมืองพัทลุงที่ว่าด้วยการออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมชุมชน และเมืองในคาบสมุทรภาคใต้โดยอาศัยกลไกของพระพุทธศาสนา หลังจากการตราพระตำราเพื่อกลัมนาในรัชกาลพระเอกาทศรถ ในระหว่างปี พ.ศ. 2148–2153 ไปแล้วสถานการณ์ในคาบสมุทรภาคใต้ตกอยู่ในสภาวะปั่นป่วนเนื่องมาจากทำเลที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเลจึงมีโจรสลัดเข้ามาปล้นอยู่เนือง ๆ และเกิดโรคระบาดหลายคราว ผู้คนหลบหนีเข้าไปอยู่อาศัยในป่าทั้ง จนเมืองนครศรีธรรมราชกลายเป็นเมืองร้างแทบจะตัดขาดจากความทรงจำของผู้คนไปเสียเลยก็ว่าได้ ต่อมามีการค้นพบองค์พระบรมธาตุนครศรีธรรมราชอีกครั้งโดยพ่อค้านักเดินเรือชาวกรุงศรีอยุธยา และบอกข้อมูลแก่พระสงฆ์พื้นเมืองที่มีอารามอยู่บริเวณปากแม่น้ำ จึงได้เดินทางเข้าไปพบพระบรมธาตุเจดีย์ที่มีความชำรุดทรุดโทรมยอดหักพังลงมาถึงบัลลังก์ วัดวาอาราม และบ้านเมืองรกร้างเป็นป่า ต่อมาเมื่อพราหมณ์ชาวกรุงศรีอยุธยาที่สืบตำนานกันมาว่าเผ่าพงษ์ของตนนั้นได้นำพระบรมธาตุ

มาประดิษฐานยังเมืองนครศรีธรรมราชมาช้านานแล้วพราหมณ์จากกรุงศรีอยุธยาและพระสงฆ์พื้นเมืองจึงได้ร่วมกันบุกเบิกแผ้วถาง และทำการวัดขนาดชั้นบัลลังก์องค์พระบรมธาตุ วัดขนาดพระพุทธรูป และพระเจดีย์ ตลอดจนขนาดของเมืองเพื่อนำไปทูลต่อกษัตริย์อยุธยา⁶ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเหตุการณ์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2131–2171) และเกิดขึ้นก่อนปี พ.ศ. 2153 ซึ่งพระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์ส่วนยอดใหม่⁷

หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ต่อมาในปี พ.ศ. 2153 พระครูมิ่งคณาธุจริยศิริสัทธิธรรมเกียรติแห่งเมืองนครศรีธรรมราช และพระครูธรรมทิวการบวรมนัสศรีธรรมทิพแห่งเขาบรรพตเมืองพัทลุง พระปลัดวินัยธร และสงฆ์ทั้งหลายได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระสังฆราชาธิบดีศรีสังฆปริณายกบพิตร ได้กราบบังคมทูลต่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมว่า กลุ่มโจรสลัดของตนะจากคาบสมุทรมาลายูเข้าปล้นวัดราชประดิษฐานซึ่งเป็นที่ตั้งของพระสุวรรณหมาลีเจดีย์ และวัดวาอารามต่าง ๆ ที่สังกัดกับเมืองพัทลุงทำให้ข้าพระโยมสงฆ์ที่ถูกกลัมนาไว้ตั้งแต่เมื่อคราวพระเอกาทศรถเพื่อให้ดูแลทำนุบำรุงพระศาสนาต่างกระจัดพลัดพรายไป ตลอดจนบรรดาเจ้าเมือง ปลัดเมือง และกรรมการเมืองได้ใช้อำนาจในการเรียกข้าพระโยมสงฆ์เหล่านั้นไปใช้สอยส่วนตัว ตลอดจนไม่ปฏิบัติตามพระราชโองการเดิมทำให้วัดต่าง ๆ เสื่อมโทรมลงเนื่องจากไม่มีแรงงาน และขาดทุนทรัพย์สำหรับทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแก่วัดต่าง ๆ อาทิ วัดภูมัญพล⁸ วัดพระศรีกูย⁹ วัดกระ¹⁰ วัดพระเชตุพน¹¹ วัดท่ามเสน วัดสังฆนาราม และวัดอื่น ๆ ที่มีในรายชื่อโดยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจึงได้มีพระราชโองการให้ปฏิบัติตามพระตำราเดิมอย่างเคร่งครัดต่อไป (Pongsripian, 2011d, pp. 5-18) ข้อความที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นถึงสถานการณ์ของคาบสมุทรภาคใต้ในช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 22 ที่มีความหลากหลายของผู้คน หลากหลายวัฒนธรรม และหลากหลายศาสนา อย่างไรก็ตาม ความไม่เข้าใจกันเป็นมูลเหตุให้มีการเบียดเบียนกัน จนทำให้วัดวาอารามอันเป็นศูนย์กลางของชุมชนต่าง ๆ เสื่อมโทรมลง และสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับอยุธยาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างใกล้ชิด ตลอดจนให้ข้อมูลที่สำคัญถึงทำเลที่ตั้งของเมืองที่ตั้งอยู่บนสันทรายสทิงพระริมฝั่งทะเลนอก

ช่วงปลายสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงต้นสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นช่วงเวลาที่เป็นเมืองนครศรีธรรมราชได้ลบลบบาทของการเป็นเมืองท่าค้าขายลงมาก แต่ยังทำหน้าที่เป็นเมืองแห่งบวรพระพุทธศาสนา

อยู่ดั้งเดิม และเป็นตัวแทนศูนย์กลางอำนาจของอยุธยาในการเข้ามา ปกครองและจัดการทรัพยากรในคาบสมุทรภาคใต้

ต่อมาเมืองสงขลาได้พัฒนาขึ้นเป็นเมืองท่าค้าขาย และแยกตัวออกจากนครศรีธรรมราชที่หมดยกบทบาทการเป็นเมืองท่าลง เมืองสงขลาที่ฝั่งหัวเขาแดงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจใหม่ของคาบสมุทรภาคใต้ในฐานะของเมืองท่าค้าขายอย่างแท้จริง เนื่องจากเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงนั้นแทบจะไม่มีพื้นที่สำหรับการเกษตรกรรมปลูกข้าวเลย เพราะเป็นที่ราบชายฝั่งทะเลผืนแคบอีกทั้งน้ำเค็มเกินกว่าที่จะปลูกข้าวได้ แสดงให้เห็นว่าเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงได้มีความเข้มข้นของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระดับทุติยภูมิที่เน้นการค้าและการบริการ และไม่ได้ให้ความสำคัญกับการเกษตรกรรมอีกต่อไป นอกจากนี้ ผู้ปกครองเมืองสงขลา นับถือศาสนาอิสลามจึงทำให้มีสายสัมพันธ์อันดีกับพ่อค้าชาวมุสลิม นอกจากนี้ ยังมีพ่อค้าจากโปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ จีน และญี่ปุ่น ได้เข้ามาค้าขายกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน และบางกลุ่มได้ตั้งสถานีการค้า (Trade station) ตามเมืองท่า และเมืองสำคัญต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ราชสมัยอยุธยาตอนปลายการขยายตัวทางการค้า และชุมชนทำให้มีความต้องการสินค้าต่าง ๆ ทั้งสินค้าป่า และผลิตผลทางการเกษตร ส่งผลให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของผู้คนกระจายตัวอยู่ทั่วคาบสมุทรภาคใต้เป็นหลักแหล่งมั่นคงขึ้น ซึ่งย่อมส่งผลต่อการขยายพื้นที่เกษตรกรรมเพื่อผลิตข้าวเพื่อใช้บริโภคและส่งขาย ตลอดจนส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรม และส่งผลให้มีการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ ๆ เพื่อตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวจนทำให้ชุมชนและเมืองต่าง ๆ ประกอบขึ้นจากประชากรที่เป็นเครือญาติกัน ตั้งชุมชนกระจายตัวอยู่ทั่วพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยมีฐานเศรษฐกิจเป็นชุมชนชาวนา (Chuwaen, 1998, p. 65) ด้วยความมั่งคั่งและความมั่นคงด้านอาหารส่งผลให้มีการขยายขนาดของชุมชนควบคู่กับการก่อร่างสร้างสรรค์ศาสนพุทธสถาปัตยกรรมเป็นศูนย์กลางทางศาสนาเพื่อยึดโยงผู้คนภายในชุมชนและหัวเมืองต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ทั้งนี้สายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและศาสนาจากวัดพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ดังประจักษ์หลักฐานรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงคติความเชื่อเรื่องการสถาปนาพระบรมธาตุศักดิ์สิทธิ์ และอิทธิพลของรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ตัวอย่างเช่น พระเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง หรือพระสุวรรณมาลิกะเจดีย์แห่งวัดราชประดิษฐฐาน (วัดพะโคะ) อ.สทิงพระ จ.สงขลา รวมไปถึงรูปแบบของพระวิหารหลวงวัดพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช

ที่ส่งอิทธิพลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระอุโบสถต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นในแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในแถบเมืองพัทลุง ดังตัวเช่น พระอุโบสถวัดยางงาม พระอุโบสถวัดวิหารเบิก และพระอุโบสถวัดวัง อ.เมือง จ.พัทลุง

รูปที่ 1 พระอุโบสถวัดยางงามที่แสดงความสัมพันธ์กับวิหารหลวงวัดพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชในแง่ของท่วงทีในการออกแบบสร้างสรรค์

รูปที่ 2 พระบรมธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง ที่แสดงลักษณะสายสัมพันธ์กับพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

4. วัด: ศูนย์กลางจิตวิญญาณชุมชนชาวคาบสมุทรภาคใต้ และลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

จากภาพรวมของประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน และการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในพื้นที่ศึกษาดังกล่าวข้างต้น ตลอดจนการลงภาคสนามในพื้นที่ และการทบทวนสารสนเทศที่เกี่ยวข้อง พบว่า พื้นที่คาบสมุทรสทิงพระ และชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นั้นมีความเปลี่ยนแปลงค่อนข้างน้อย เนื่องจากเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์อย่างสูง จึงไม่มีความจำเป็นต้องกระตือรือร้นที่จะเร่งรัดให้เกิดเปลี่ยนแปลงทั้งวิธีการผลิตและวิถีชีวิต (Tanthai, 2009) ดังนั้นชาวนาจิงผลิตข้าว โดยมีเป้าหมายเพื่อการยังชีพเป็นสำคัญ แต่อย่างไรก็ดี ด้วยความสมบูรณ์ของพื้นที่ทำให้มีผลผลิตที่สูงบางส่วนที่เกินความต้องการในการบริโภค จึงขายและเปลี่ยนกับสินค้าอื่น ๆ และเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ตลอดจนลักษณะเฉพาะตัวทางกายภาพของพื้นที่จึงทำให้รูปแบบการดำเนินชีวิต และภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากการแก้ปัญหาในอดีตเมื่อแรกตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมยังสัมฤทธิ์ผลอยู่ จึงไม่ได้ขับเคลื่อนให้ชุมชนต้องมีการเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงปัจจัยภายในเพื่อการดำรงอยู่เช่นพื้นที่อื่น ๆ ทำให้พัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีความเปลี่ยนแปลงค่อนข้างช้าเมื่อเทียบกับชุมชนในพื้นที่อื่น ๆ

ท่าเลสำหรับการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในภาคใต้นับแต่โบราณกาลนั้นมีความหลากหลาย กล่าวคือ มีทั้งการตั้งถิ่นฐานบนที่ราบริมชายฝั่งทะเล บริเวณปากอ่าว บริเวณท่าเรือที่มีการขนถ่ายและแลกเปลี่ยนสินค้า บริเวณที่ราบเชิงเขา บริเวณที่ราบหลังเขา หรือที่ราบระหว่างภูเขา ที่ราบริมแม่น้ำ หรือแม้แต่การตั้งถิ่นฐานบนเกาะต่าง ๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของผืนแผ่นดิน และปัจจัยพื้นฐานของการยังชีพเป็นสำคัญ (Phongphaibun, 2001)

ฐานการผลิตข้าวที่สำคัญของลุ่มทะเลสาบล้วนแต่เกิดขึ้นคู่กับชุมชนพุทธที่มีวัดเป็นศูนย์กลางมาตั้งแต่ครั้งอยุธยา การเลือกที่ลงหลักปักฐานสร้างบ้านสร้างเรือนของผู้ที่ประกอบกิจกรรมเป็นชาวนา ก็จะเลือกที่ตั้งถิ่นฐานบนควน ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์ที่เหมาะสมกับการทำนา อย่างไรก็ดีหากไม่มีพื้นที่ที่มีคุณลักษณะดังกล่าว การปลูกเรือนยกพื้นสูงก็ทำให้อุดพันจากน้ำหลากตามฤดูกาลที่มีอยู่เป็นประจำทุกปี พื้นที่สำหรับการทำนาเพาะปลูกข้าว นั้นเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของลุ่มน้ำปากพนัง ในเขต จ.นครศรีธรรมราช และลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเขต จ.นครศรีธรรมราช จ.สงขลา และ จ.พัทลุง ซึ่งในแรกเริ่มนั้นเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ หากแต่ในเวลาต่อมาได้ผลิต

ข้าวที่สูงมากเกินความต้องการบริโภคจนเหลือขายไปยังเมืองต่าง ๆ ในคาบสมุทรมาลายู อาทิ กลันตัน ตรัง กานู เปรัก และสิงคโปร์ เป็นต้นมา ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง จนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 และในปัจจุบันหลายเมืองในภาคใต้ตอนล่าง และมาเลเซียก็ยังอาศัยข้าวจาก จ.นครศรีธรรมราช จ.สงขลา และ จ.พัทลุง (Angwitthayathon, 2001, p. 7)

เป็นที่น่าสนใจว่า การขยายตัวของชุมชนที่ผลิตข้าว และการค้าข้าวยังส่งผลให้เกิดการกระจายตัวของวัด และความเข้มแข็งของพระพุทธศาสนาอีกด้วย เนื่องจากการทำนาปลูกข้าวทำให้เกิดความมั่นคงในชีวิตอันเป็นผลมาจากความสามารถในการวางแผน และการจัดการอาหารได้มากขึ้นกว่าการดำรงชีพด้วยการเก็บของป่า การล่าสัตว์ และการประมง และเมื่อมีผลผลิตเกินความต้องการจากการบริโภคในครัวเรือนแล้วยังเป็นสินค้าที่นำไปค้าขายแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา หรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าอย่างอื่น ซึ่งที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้เห็นว่าชุมชนชาวนานั้นเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่ส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของสถาบันทางศาสนาที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของชุมชนไปด้วยโดยปริยาย โดยชุมชนชาวนาที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเป็นเครือญาติระหว่างกัน แต่ละครอบครัวจะเป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่เพราะการเพาะปลูกข้าวเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องการแรงงานเพื่อการผลิตพร้อม ๆ กันเป็นจำนวนมาก เหตุดังกล่าวจึงทำให้ครอบครัวชาวนาต้องมีลักษณะเป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่ ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีขนาดใหญ่ตามไปด้วย และโดยปริยายก็จะมีการสร้างและทำนุบำรุงวัดต่าง ๆ ที่เป็นศูนย์กลางทางจิตใจของชุมชนไว้ด้วย ซึ่งสันนิษฐานว่าธรรมเนียมดังกล่าวมีรากฐานที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากคติการกลั่นนาผู้คนให้เป็นผู้อุปถัมภ์ดูแลวัดต่าง ๆ มาตั้งแต่อดีตด้วยนั่นเอง

5. ผังบริเวณ และองค์ประกอบผังวัดในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

การศึกษาถึงองค์รวมของคุณลักษณะผังบริเวณ และองค์ประกอบของวัดในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นี้เป็นการศึกษาเชิงสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการการลงสำรวจภาคสนามวัดต่าง ๆ ในชุมชนที่มีอายุการตั้งถิ่นฐานเก่าแก่และมีที่ตั้งสัมพันธ์กับลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ทั้งในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา โดยมีกรณีศึกษาจำนวนมากและประมวลออกมาให้เห็นในลักษณะขององค์รวมผังบริเวณ และองค์-

ประกอบผังวัดในลักษณะของภาพรวม มิได้เจาะจงอธิบายเพียงวัดใดวัดหนึ่ง กล่าวคือ ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตเป็นชุมชนในพุทธศาสนา และมีรากฐานทางเศรษฐกิจชุมชนเป็นชุมชนที่ทำนาเป็นสำคัญ และซึ่งชุมชนมีการขยายตัวอย่างสูงในช่วงอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมา ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลามีการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างดี เนื่องจากว่าเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของผู้คนในทางนามธรรม จึงมีวัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางชุมชนในทางกายภาพ และในเอกสารพระตำราเพื่อกลั่นกรองให้ข้อมูลว่าวัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางปกครองผู้คนด้วย นอกจากนี้วัดยังทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ และศิลปวิทยาการแขนงต่างๆ นอกเหนือไปจากคติธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา และเป็นสถานที่เล่าเรียนของกุลบุตรในชุมชน โดยมีพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครูผู้สอน สำหรับเสนาสนะภายในวัดจะประกอบด้วยสิ่งก่อสร้าง ดังต่อไปนี้

1) **พระเจดีย์** แนวคิดเรื่องการสถาปนาพระบรมธาตุเจดีย์ในภาคใต้มีประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนานตั้งแต่แรกประดิษฐานพระพุทธศาสนาในพื้นที่ และจากหลักฐานทางโบราณคดีในยุคต้นของการตั้งถิ่นฐานนั้นแสดงออกถึงวัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบมหายานร่วมสมัยกับศรีวิชัย ดังปรากฏหลักฐานเป็นมรดกทางสถาปัตยกรรมที่ร่วมสมัยกับศรีวิชัย เช่น “แหล่งโบราณคดีพุทธศาสนาที่เมืองยะรัง” “พระบรมธาตุไชยา อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี” เป็นต้น จนกระทั่งศรีวิชัยเสื่อมอำนาจลง และเปิดโอกาสให้ตามพรลิงค์ที่มีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่นครศรีธรรมราชรุ่งเรืองขึ้นมาแทนที่ และมีการประดิษฐานพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาทิพอย่างมั่นคง และมีการสถาปนาพระบรมธาตุเจดีย์ทรงระฆังแบบลังกาเป็นสัญลักษณ์ นอกจากนี้ เมืองนครศรีธรรมราชก็ยังทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทลังกาวงศ์ที่รับมาจากลังกาต่อไปยังรัฐอื่น ๆ เช่น สุโขทัย อยุธยา และล้านนาอีกด้วย

นอกจากนี้ เมืองนครศรีธรรมราชยังได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของรัฐตามพรลิงค์ในระบบเมืองสิบสองนักษัตรที่มีเมืองต่างๆ ในคาบสมุทรมลายู และคาบสมุทรมลายูอยู่เมืองภายใต้การปกครองมาในอดีต ทำให้เมืองต่างๆ เหล่านี้เป็นเครือข่ายพระพุทธศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับเมืองนครศรีธรรมราชอย่างแนบแน่น อาทิเช่น เมืองที่ตั้งอยู่บนสันทรายสทิงพระ และเมืองพัทลุง เป็นต้น

ดังปรากฏมีการก่อสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลจากพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช คือ “พระบรมธาตุเจดีย์ วัดตะเขื่อนบางแกว อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง” นอกจากนี้ยังมีพระบรมธาตุเจดีย์อีกหลายแห่งที่สร้างร่วมสมัยกัน เช่น

“พระบรมธาตุเจดีย์วัดสทิงพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา” “พระสุวรรณมาลิกะเจดีย์ วัดราชประดิษฐฐาน (วัดพระโคะ) อ.สทิงพระ จ.สงขลา” “พระบรมธาตุเจดีย์วัดเจดีย์งาม อ.ระโนด จ.สงขลา” เป็นต้น ซึ่งพระบรมธาตุเจดีย์ที่กล่าวมาเหล่านี้เป็นพระบรมธาตุที่ยังคงอยู่ในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาในแผนที่เก่าสมัยอยุธยาที่แสดงทำเลที่ตั้งของชุมชน สถาปนามิศาสตร์ และวัดต่าง ๆ ที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ตลอดจนหน้าที่ที่ถูกกลั่นกรองให้เป็นประโยชน์กับวัด จะพบว่า ในอดีตทุก ๆ วัดในเขตตั้งแต่เขตท้องที่ระโนด จนไปถึงสทิงพระนั้น มีเจดีย์เป็นประธานแทบทุกวัด หากแต่คงได้ทอดทิ้งไปตามกาลเวลา จนเหลือเพียงแค่ฐานรากของเจดีย์ เช่น “วัดสทิง อ.ระโนด จ.สงขลา” เป็นต้น จากการศึกษาแผนที่เก่าสมัยอยุธยาที่สันนิษฐานว่าเป็นแผนที่ประกอบพระตำราที่กลั่นกรอง จะเห็นว่าวัดโบราณที่มีอายุเก่าแก่ตั้งแต่สมัยอยุธยาขึ้นไปจะมีการสร้างพระเจดีย์เป็นประธานของวัด สันนิษฐานว่าเป็นธรรมเนียมในการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ที่มีพระธาตุนครศรีธรรมราชเป็นแม่แบบ แต่จากการศึกษาภาคสนามเก็บข้อมูลพื้นที่ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาพบว่า วัดประจำชุมชนที่มีอายุชุมชนไม่เก่าแก่มากนักจะไม่นิยมสร้างพระเจดีย์เป็นประธานของวัดเช่นในอดีตอีกต่อไป

2) **พระอุโบสถ** สำหรับวัดในพื้นที่ศึกษาจะมีโรงอุโบสถหลังเก่าที่มีขนาดเล็กไม่ใหญ่โตมากนัก เนื่องจากเป็นวัดในระดับชุมชน รวมทั้งโรงอุโบสถนั้นใช้ประกอบสังฆกรรมของพระสงฆ์เท่านั้นจึงไม่จำเป็นต้องสร้างให้มีขนาดใหญ่โตเกินความต้องการใช้สอย ซึ่งสามารถจำแนกได้ดังนี้ “อุโบสถแบบสถาปัตยกรรมประเพณี” และ “อุโบสถแบบพื้นถิ่น”

กล่าวคือ “อุโบสถแบบสถาปัตยกรรมประเพณี” เป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งทำหน้าที่เป็นเมืองศูนย์กลางการปกครอง และเมืองศูนย์กลางพระพุทธศาสนาที่สำคัญมาแต่โบราณ และมีความสำคัญอย่างยิ่งในสมัยอยุธยา วัดพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชจึงถูกทำนุบำรุง ตลอดจนมีการสร้างเสนาสนะต่าง ๆ อย่างมากมายภายใต้รูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมแบบอยุธยา ซึ่งก็สืบทอดต่อมาสู่รัตนโกสินทร์ ซึ่งปัจจุบันเรียกรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับภาคกลางนี้ว่า “ศิลปสถาปัตยกรรมแบบประเพณี” และส่งอิทธิพลรูปแบบสถาปัตยกรรมมายังพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะเมืองพัทลุง และเมืองสงขลา

จากที่กล่าวมาข้างต้นว่า วัดพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช เป็นวัดที่มีความสำคัญที่สุดในภาคใต้ และยัง

เป็นศูนย์กลางการยึดโยงเมืองต่าง ๆ เข้าด้วยกันโดยในทางรัฐศาสตร์ วัฒนธรรม และศาสนานั้น มูลเหตุดังกล่าวได้ผลักดันให้มีการ “จดจำ” รูปทรงทางสถาปัตยกรรมของวัดพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราชไปเป็นส่วนหนึ่งของแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์พุทธศาสนสถาปัตยกรรมที่เป็นเสนาสนะในวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะ “วิหารหลวง” ของวัดพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช หรือในปัจจุบันได้ทำหน้าที่เป็น “อุโบสถ” ด้วยตัวอาคารมีขนาดใหญ่โต สง่างาม และมีรูปทรงทางสถาปัตยกรรมที่เชื่อมโยงกับสถาปัตยกรรมแบบอยุธยา กล่าวคือ มีหลังคามุขหน้าหลังแบบที่เรียกว่า “หน้าบันมุขประเจิด” และตกแต่งหน้าบันด้วยประติมากรรมรูป “พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ” และรูป “พระนารายณ์ทรงครุฑ” นอกจากนี้ การใช้เสาพาไลขึ้นไปรองรับโครง สร้างหลังคาปีกนกดับสุดท้ายของอาคาร เพื่อป้องกันแดด ลม และฝนที่มีความรุนแรงในภาคใต้ส่งผลกระทบต่อตัวอาคาร ซึ่งการออกแบบดังกล่าวยังทำให้เกิดคุณลักษณะพิเศษของพื้นที่ที่ถูกจำแนกออกเป็นพื้นที่ที่ปิดล้อมด้วยฝาผนังเป็นพื้นที่ภายใน และมีพื้นที่ที่เป็นพื้นที่กึ่งเปิดกึ่งปิด ซึ่งมียุคคุณลักษณะของความโถงโล่ง แต่ในขณะเดียวกันก็ถูก

กำหนดขอบเขตอย่างชัดเจนด้วยแนวเสาพาไลที่เป็นระเบียบ จากคุณลักษณะดังกล่าวมาข้างต้นจึงส่งผลให้เกิดการสร้างสรรค์ “พระอุโบสถ” ในพื้นที่ต่าง ๆ ที่มีคุณลักษณะของสถาปัตยกรรมที่เชื่อมโยงกับรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมของพระวิหารหลวง วัดพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราชหลายแห่ง ทั้งนี้ขอนำเสนอเฉพาะแหล่งที่มีคุณค่าทางศิลปสถาปัตยกรรม และมีศักยภาพสูงเท่านั้น อันได้แก่ “อุโบสถวัดจำปา อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี” “อุโบสถวัดวิหารเบิก อ.เมือง จ.พัทลุง” “อุโบสถวัดยางงาม อ.เมือง จ.พัทลุง” เป็นต้น

“อุโบสถแบบพื้นถิ่น” สืบเนื่องจากการขยายตัวของชุมชนออกไปเป็นจำนวนมากออกไปยังแหล่งที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐาน อีกทั้งทำเลที่ตั้งของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และคาบสมุทรภาคใต้ที่อยู่บนพื้นที่แห่งความหลากหลายทางวัฒนธรรมทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และนำแรงบันดาลใจต่าง ๆ มาประยุกต์สู่การสร้างสรรค์ศิลปสถาปัตยกรรม จึงทำให้มีมรดกทางพุทธสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ และน่าสนใจมากมาย อีกทั้งยังแสดงออกถึงคุณลักษณะพื้นฐานของพุทธศาสนสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

รูปที่ 3 (รูปบนซ้าย) ศิลปะสถาปัตยกรรมแบบประเพณีของวิหารหลวงวัดพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราชซึ่งเป็นแรงบันดาลใจในการออกแบบสร้างสรรค์อุโบสถในคาบสมุทรภาคใต้ (รูปบนขวา) อุโบสถวัดจำปา อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี แสดงให้เห็นถึงการใช้น้ำบันแบบมุขประเจิดเช่นเดียวกับวิหารหลวงวัดพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช (รูปล่างขวา) อุโบสถวัดวิหารเบิก อ.เมือง จ.พัทลุง (รูปล่างซ้าย) อุโบสถวัดยางงาม อ.เมือง จ.พัทลุง

ที่มีความเรียบง่ายไม่ประดับประดาอย่างวิจิตรพิสดาร แต่ทว่าแสดงออกถึงการใช้วัสดุอย่างรู้คุณค่า ตอบโจทย์ในการใช้สอยอย่างลงตัว และมีความงามอันเป็นเอกลักษณ์ เช่น “อุโบสถวัดพังก” “อุโบสถวัดสนามชัย” อ.สทิงพระ จ.สงขลา “อุโบสถวัดสีหยัง” อ.ระโนด จ.สงขลา “อุโบสถวัดสลักป่าเก่า” อ.สิงหนคร จ.สงขลา “อุโบสถวัดสุนทราราม” “อุโบสถวัดทะเลน้อย” “อุโบสถวัดไทรงาม” อ.ควนขนุน จ.พัทลุง “อุโบสถวัดสะทัง” และ “อุโบสถวัดตะเขียนบางแก้ว” อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง เป็นต้น

3) ศาลาโรงธรรม เป็นองค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมที่สำคัญสำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ร่วมกันระหว่างพระสงฆ์และฆราวาส เนื่องจากอุโบสถมีขนาดเล็ก อีกทั้งธรรมเนียมเก่าแก่จะไม่อนุญาตให้สตรีเข้าไปในเขตพัทธสีมา จึงมีความจำเป็นต้องสร้างอาคารที่มีลักษณะการใช้สอยอเนกประสงค์เพื่อทำกิจกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ของผู้คนทุกเพศ ทุกวัย ซึ่งทำหน้าที่เช่นเดียวกับ “ศาลาการเปรียญ” ในภาคกลาง หรือ “หอแจก” ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของ

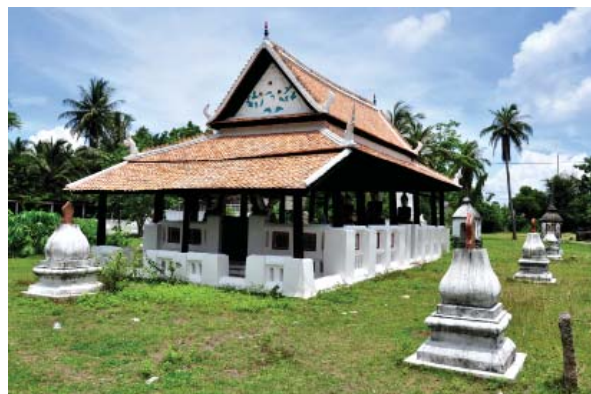
รูปที่ 4 อุโบสถแบบพื้นถิ่นวัดทะเลน้อย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง

รูปที่ 5 อุโบสถแบบพื้นถิ่นวัดไทรงาม อ.ควนขนุน จ.พัทลุง

รูปที่ 6 อุโบสถแบบพื้นถิ่นวัดพังก อ.สทิงพระ จ.สงขลา

รูปที่ 7 อุโบสถแบบพื้นถิ่นวัดสนามชัย อ.สทิงพระ จ.สงขลา

รูปที่ 8 อุโบสถแบบพื้นถิ่นวัดสีหยัง อ.ระโนด จ.สงขลา

รูปที่ 9 อุโบสถแบบพื้นถิ่นวัดสลักป่าเก่า อ.สิงหนคร จ.สงขลา

ศาลาโรงธรรมจะก่อสร้างเป็นศาลาโถงที่มีหลังคาประธานทรงจั่ว และมีชายคาปีกนกโดยรอบ เพื่อเพิ่มพื้นที่ใช้สอยให้มากขึ้น ทำให้เกือบทุกวัดในคาบสมุทรมภาคใต้ โดยเฉพาะชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาจะก่อสร้างศาลาโรงธรรมเป็นส่วนหนึ่งของวัดที่มีความสำคัญเทียบเท่ากับอุโบสถทีเดียว

4) ภูมิ: เสนาสนะสำหรับพระสงฆ์ใช้สอย “ภูมิ” เรียกในภาษาถิ่นใต้ว่า “ภูมิ” เป็นองค์ประกอบสำคัญของส่วนสังฆาวาส สำหรับเป็นเรือนพักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์

และสามเณร เดิมทีเรียกว่า “ภูมิ” สำหรับในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาซึ่งมีพระพุทธรูปศาสนารุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีตราบกระทั่งปัจจุบัน มีการสร้างภูมิจำนวนมากถวายเป็นพุทธบูชาในพระพุทธรูปศาสนา ซึ่งที่มาของภูมิดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นการยกเรือนถวายเป็นวัด เนื่องจากการสร้างเรือนที่อยู่อาศัยแต่ละหลังจะมีการออกแบบและกำหนดสัดส่วนมาตรฐานวัดในการปลูกเรือนที่สัมพันธ์กับเจ้าของเรือน หรือเรียกว่าเป็น “เรือนที่ถูกโฉลกกับเจ้าของ” เมื่อเจ้าของถวายชนมชีพจึงมี

รูปที่ 10 (รูปซ้าย) ศาลาโรงธรรมวัดเขียนบางแก้ว ตามรูปแบบนิยมของท้องถิ่น คือ การทำเป็นศาลาที่มีหลังคาประธานทรงจั่ว และมีชายคาปีกนกโดยรอบเพื่อเพิ่มพื้นที่ใช้สอย หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินซึ่งเป็นวัสดุพื้นบ้านที่ผลิตกันอย่างมากมายในอดีต ความโถงโล่งของอาคารทำให้เกิดมีสภาน่าสบายในขณะใช้สอยอาคาร ในขณะที่หากพื้นที่ตอนในของศาลาโรงธรรมไม่พอก็สามารถนั่งอยู่รายรอบอาคารได้ (รูปขวา) งานประเพณีสงกรานต์ ชาวชุมชนวัดเขียนจะมาไหว้ขอพรพระพุทธรูปที่เก็บรักษาไว้ในบวรวิจิตรของตระกูลที่อยู่วัดเขียนบางแก้ว และใช้ศาลาโรงธรรมเป็นที่ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ

รูปที่ 11 (รูปบนซ้าย) ศาลาโรงธรรมวัดคูเต่า อ.บางกล่ำ จ.สงขลา (รูปบนขวา) ภาพสามมิติแสดงศาลาโรงธรรมวัดคูเต่าทางด้านหน้า ความน่าสนใจของหลังคาประธานคือ เป็นหลังคานับหน้า (Hipped Roof) แบบมลายู (รูปล่างซ้าย) แบบสถาปัตยกรรมรูปด้านหน้าอาคาร ศาลาโรงธรรมวัดคูเต่า (รูปล่างขวา) แบบสถาปัตยกรรมรูปด้านข้างอาคารศาลาโรงธรรมวัดคูเต่า

รูปที่ 12 (รูปบนซ้าย) ศาลาโรงธรรมวัดท้ายยอ อ.เมืองฯ จ.สงขลา (รูปบนขวา) ภาพสามมิติแสดงศาลาโรงธรรมวัดท้ายยอ ลักษณะเป็นศาลา
โถงมาแต่เดิม ต่อมาจึงมาสร้างผนังเป็นซี่ไม้ผสมเหล็กเส้นล้อมรอบ (รูปล่างซ้าย) แบบสถาปัตยกรรมรูปด้านหน้าอาคารศาลาโรงธรรม
ท้ายยอ (รูปล่างขวา) แบบสถาปัตยกรรมรูปด้านข้างอาคารศาลาโรงธรรมวัดท้ายยอ

ธรรมเนียมในการยกเรือนถวายวัด นอกจากนี้อาจมีเหตุมาจาก
เรือนนั้นผู้อยู่อาศัยอยู่ไม่ปกติสุข เช่น เกิดการทะเลาะวิวาท
กัน หรือเจ็บป่วยโดยหาสาเหตุไม่ได้ ก็เชื่อกันว่าเรือนหลัง
นั้นไม่ต้องกับชะตาหรือโฉลกของผู้อยู่อาศัย และเรือนที่ยก
ถวายวัดนั้นถูกนำมาใช้เป็นกุฏิสำหรับพระสงฆ์ นอกจากนี้
ก็ยังมีกุฏิใหม่ที่สร้างถวายเลยโดยตรงอีกด้วย และมีขนาด
ใหญ่เล็กตามแต่กำลังของผู้มีศรัทธาถวาย

สำหรับกุฏิที่พบในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลานั้น
พบว่า มีทั้ง “กุฏิเรือนหมู่” และ “กุฏิเรือนเดี่ยว” สำหรับ
แบบแรกพบในวัดที่มีขนาดใหญ่ หรือเป็นวัดที่มีความสำคัญ
ของชุมชน ตลอดจนเคยมีพระเถระผู้เป็นที่ยึดเหนี่ยว
ของผู้คนจำพรรษาอยู่ ซึ่งความน่าสนใจของกุฏิแบบนี้ คือ
การวางผังเป็นเรือนล้อมรอบพื้นที่เปิดโล่ง (Court) ตรงกลาง
ซึ่งทำให้เกิดพื้นที่ใช้สอยนอกประสงค์ และทำให้เกิดมีการ
ถ่ายเทอากาศที่ดีอีกด้วย และมีความสัมพันธ์กับรูปแบบทาง
สถาปัตยกรรมแบบจีนอีกด้วย สำหรับกุฏิที่สร้างเป็นเรือน
เดี่ยวนี้เป็นแบบที่พบเป็นจำนวนมาก เนื่องจากถูกสร้าง
ถวายโดยใช้กำลังทรัพย์ไม่มากเท่ากับแบบกุฏิเรือนหมู่
สำหรับรูปทรงหลังคาของกุฏิในพื้นที่ศึกษานี้ พบทั้งแบบที่
เป็น “หลังคาทรงจั่ว (Gable Roof)” และ “หลังคาปั้นหย่า
(Hipped Roof)”

5) อาคารแสดงมหรสพ ลุ่มทะเลสาบสงขลามี
มรดกทางวัฒนธรรมการเล่นพื้นบ้านที่สำคัญ คือ “โนรา”
และ “หนังตะลุง” ที่มีบทบาทสำคัญและสัมพันธ์กับวิถีชีวิต
ของผู้คนอย่างแนบแน่นตั้งแต่อดีตตราบจนกระทั่งปัจจุบัน
ทั้งในแง่ของความบันเทิง และพิธีกรรม ทั้งการขนานขอ
ความช่วยเหลือและการรักษาอาการป่วยไข้ การควบคุม
ความประพฤติของผู้คนในสังคม การสร้างอาชีพ การสร้าง
เอกภาพและสัมพันธ์ภาพของคนในสังคม ตลอดจนการ
เสริมสร้างความรู้และสติปัญญา (Butsarat, 1992) รวมไปถึง
การเสริมสร้างการสร้างสรรค์ทักษะทางวรรณกรรม
และการใช้ภาษา (Thongsai, n.d., p. 9) จนอาจกล่าวได้ว่า
หนังตะลุงและโนราเป็นสื่อพื้นบ้าน (Butsarat, 1992, p. 300)
ที่ทำหน้าที่บอกเล่าข่าวสารและทัศนคติต่างๆ ที่ “นายหนัง”
หรือ “โนรา” เห็นโลกอย่างกว้างขวางผ่านการเดินทางไป
แสดงตามชุมชนต่าง ๆ สุ่มวลชนที่เฝ้าดูการแสดง

มหรสพเหล่านี้จัดขึ้นในงานสำคัญร่วมกันของคน
ในชุมชนซึ่งใช้พื้นที่ในวัดเป็นพื้นที่จัดแสดง ในการแสดง
นั้นจะมีการสร้างโรงมหรสพชั่วคราวขึ้นที่เรียกว่า “โรงโนรา”
สำหรับการเล่นโนรา และ “โรงหนัง” หรือ “โรงหนังลุง” สำหรับ
โรงหนังตะลุง ซึ่งโดยมากจะสร้างขึ้นเป็นสถาปัตยกรรม
พื้นถิ่นเฉพาะกิจจากการร่วมมือร่วมมือของผู้คน โดยเฉพาะ

รูปด้านหน้า

รูปด้านหลัง

รูปด้านข้างซ้ายมือ

รูปด้านข้างขวามือ

ภาพสามมิติ

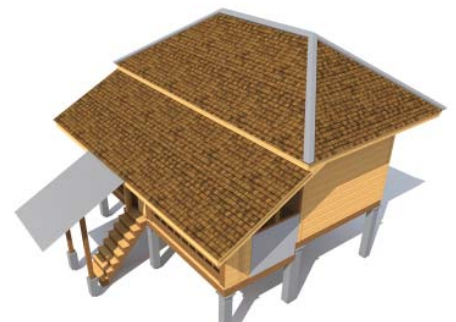
รูปที่ 13 “กุฏิเรือนหมู่” ตัวอย่างจากวัดท้ายยอ อ.เมือง จ.สงขลา ที่เป็นกุฏิหมู่ล้อมรอบลานกลาง โดยมีกุฏิประธานอยู่ตรงกลางสำหรับทางซ้าย และทางขวามือ คือ “กุฏิรอง”

รูปด้านหน้า

รูปด้านข้าง

ภาพสามมิติ

รูปที่ 14 ภาพสามมิติแสดงตัวอย่าง “กุฏิเรือนเดี่ยว” ตัวอย่างจากวัดบ่อป่า อ.สิงหนคร จ.สงขลา

รูปด้านหน้า

รูปด้านข้าง

ภาพสามมิติ

รูปที่ 15 ภาพสามมิติที่แสดงตัวอย่าง “กุฏิเรือนเดี่ยวขนาดใหญ่” ตัวอย่างจากวัดป่าขาด อ.สิงหนคร จ.สงขลา ที่แสดงถึงพัฒนาการของกุฏิที่มีขนาดใหญ่ ที่มีหลายห้องแต่อยู่ภายใต้มวลของอาคารเดียวกัน

ในการก่อสร้างโรงโนราซึ่งทำหน้าที่เป็นเวทีพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ เพราะฉะนั้นในการก่อสร้างจึงมีความซับซ้อนทั้งในแง่ของการจัดการแรงงาน วัสดุ ตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ สำหรับการก่อสร้างโรงหนังตะลุงนั้นมีขนาดเล็กกว่า แต่ต้องสร้างเป็นอาคารที่สูงกว่า เพื่อให้ผู้ชมมองเห็นได้ชัดเจน จากการศึกษาพบว่า วัดประจำชุมชนขนาดใหญ่และมีการจัดการแสดงหนังตะลุงอยู่บ่อยครั้ง ก็อาจจะมีการสร้างโรงหนังตะลุงขึ้นเป็นโรงหนังถาวร เช่น วัดเลียบ อ.คลองหอยโข่ง และวัดท้ายยอ อ.เมือง จ.สงขลา เป็นต้น

6) ศาลา: อาคารสาธารณะอเนกประสงค์ของชุมชน จากการสำรวจภาคสนามวัดต่าง ๆ ในคาบสมุทรมหาใต้ โดยเฉพาะพื้นที่ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พบว่ามีการก่อสร้างศาลาอยู่ภายในผังบริเวณของวัดต่าง ๆ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีฝนตกชุกเกือบตลอดทั้งปีเพราะได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมจากฝั่งทะเลทั้งฝั่งอ่าวไทยและฝั่งอันดามัน นอกจากนี้ ในช่วงฤดูร้อนยังมีแดดจัดมากเนื่องจากตั้งอยู่ใกล้เส้นศูนย์สูตร ผู้คนในภาคใต้จึงมีวัฒนธรรมการสร้างศาลาสาธารณะตามที่ต่าง ๆ เพื่อใช้ประโยชน์และกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของการทำบุญ และอุทิศกุศลไปให้แก่ผู้วายชนม์ จึงมีการสร้างศาลาจำนวนมากมายทั้งในหมู่บ้าน หน้าวัด จุดแวะพัก และตามเส้นทางสัญจรดังที่อาจารย์เขมานันท์ทะเล กล่าวไว้ใน รอยทางแห่งเวลา (Pengkaew, 2001, p. 110) ความว่า “...สมัยห้าสิบกว่าปีก่อน

กลางแหลมสทิงพระ มีถนนดินอยู่สายเดียว สองข้างทางมีตงไผ่ มีต้นยาง มีพื้งบัวมากแห่ง ให้คนและปศุสัตว์สามารถเดินทางไถลด้วยเท้าโดยไม่เหน็ดเหนื่อยมากนัก ริมทางมีไม้ใหญ่ให้ร่มเงา พอเดินเหนื่อยมีศาลาให้พักหลบร้อน และมีบ่อน้ำสำหรับอาบและดื่มกิน หากจะค้างแรม บนศาลาจะมีผลา (หิ้ง) วางเผล้ง (หม้อดิน) ใส่ข้าวสารกับปลาแห้งที่ชาวบ้านถวายเป็นขียนเอาข้าวสารมาเติม เอาปลาแห้งมาแขวน พวกเขาไม่รู้ว่ใครคืออาคันตุกะ แต่เขารู้ว่กำลังทำตามธรรมเนียมที่บรรพบุรุษได้ทำมาแล้ว...”

สำหรับศาลาที่ตั้งอยู่ตามที่ต่าง ๆ และตามระหว่างเส้นทางสัญจร ในภาษาถิ่นใต้เรียกว่า “หลากกลางหน” ซึ่งหมายถึง “ศาลากลางทาง” นั่นเอง นอกจากนี้ ยังมีการก่อสร้างศาลาประจำหมู่บ้านเพื่อใช้ทำกิจกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ของชุมชน เนื่องจาก วัดตั้งอยู่ห่างไกลออกไป หรือบางครั้งกิจกรรมบางประเภทนั้นเจือด้วยเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ โดยศาลาประเภทนี้จะตั้งอยู่ตรงตำแหน่งต้นไม้ใหญ่ ตำแหน่งจุดตัดกันของเส้นทาง ตำแหน่งใกล้กับบ่อน้ำอุปโภคบริโภคของชุมชน เป็นต้น จากการสำรวจภาคสนาม พบว่า ศาลากลางหนที่ใช้ประกอบกิจกรรมทางศาสนาที่ไม่ซับซ้อนด้วยนั้น จะมีการจัดการผังพื้นที่ใช้สอยของศาลาให้มีระดับพื้นที่แตกต่างกัน เพื่อให้เป็นที่นั่งของพระสงฆ์และฆราวาสด้วย นอกจากนี้ ยังนิยมสร้างศาลาถวายเป็นประโยชน์ในกิจกรรมต่างๆ ของวัดอีกด้วย เช่น ศาลาหน้าวัด ศาลาใต้ต้นไม้ ศาลาท่าน้ำ เป็นต้น

รูปด้านหน้า

รูปด้านข้าง

รูปที่ 16 “โรงหนัง” หรือ “โรงหนังลุง” แบบถาวรของวัดเลียบ อ.คลองหอยโข่ง จ.สงขลา ซึ่งสร้างเป็นอาคารยกพื้นสูงจากพื้นประมาณ 2.50 เมตร เพื่อให้ผู้ชมนั่งดูได้ไม่บังกัน และภาพสามมิติแสดงโรงหนังวัดเลียบที่มีการตกแต่งด้วยแผ่นไม้ฉลุสวยงามอย่างงดงาม โดยมีแนวคิดมาจากแสงเงาที่ลอดผ่านตัวหนังนั่นเอง ในภาพจะเห็นการเจาะช่องบนพื้นเพื่อเป็นช่องให้นายหนัง และคณะขึ้นมานบนอาคารได้

รูปที่ 17 ศาลากลางหน บ้านหาดทรายแก้ว อ.สิงหนคร จ.สงขลา

รูปที่ 18 ศาลาหน้าวัดท้ายยอ อ.เมืองฯ จ.สงขลา

รูปที่ 19 ศาลาเอนกประสงค์ วัดดีหลวง อ.สติงพระ จ.สงขลา

รูปที่ 20 ศาลาพักผ่อนในวัดคูเต่า อ.บางกล่ำ จ.สงขลา

7) **เปรว:** ฅาปนสถานของชุมชน และบั่ว: การระลึกถึงผู้ดำรงอยู่ และที่พักพิงสุดท้ายของผู้วายชนม์

คำว่า “เปรว” ในภาษาถิ่นใต้หมายถึง “ฅาปนสถาน” สำหรับทำการฅาปนกิจผู้วายชนม์ของชุมชน” ซึ่งน่าสนใจว่าตรงกับคำในตระกูลภาษาไท-กะได คำว่า “ป่าเหว” ซึ่งอ่านออกเสียงว่า “ป่าเฮว” ซึ่งยังใช้กันในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลาว และรัฐฉาน สหภาพพม่า สำหรับเปรวนั้น แต่เดิมจะกำหนดให้ตั้งอยู่บนที่เนิน เรียกในภาษาถิ่นใต้ว่า “ควน” ตั้งอยู่ไม่ห่างจากหมู่บ้านมากนัก ที่เปรวจะมี “สามส้าง” ซึ่งเป็นอาคารทรงมณฑปครอบเชิงตะกอนที่สำหรับฅาปนกิจผู้วายชนม์ (Chumpengpan, 2005, p. 122) มีทั้งที่สร้างเป็นอาคารถาวร และชั่วคราว นอกจากนี้ในเปรวยังมีศาลาต่าง ๆ สำหรับให้แขกเหรื่อนั่งยามประกอบพิธีกรรม เรียกในภาษาถิ่นใต้ว่า “หลาเปรว” ในปัจจุบันไม่มีเชิงตะกอน และสามส้างที่เปรวแล้ว ในหลาย ๆ พื้นที่เปรวได้กลายเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่ดูแลโดยองค์การบริหารส่วนตำบล หรือกลายเป็นที่ตั้งของวัด รวมไปถึงมีเปรวจำนวนมากที่ถูกเลิกใช้ไป โดยชาวบ้านหันไปใช้เปรวที่สร้างเมรุสำหรับฅาปนกิจไว้ที่วัดต่าง ๆ แทน

รูปที่ 21 ศาลาในฅาปนสถาน หรือที่เรียกว่า “หลาเปรว” ที่วัดประดู่หอม อ.กระเสสินธุ์ จ.สงขลา

นอกจากนี้ มีสิ่งก่อสร้างพื้นบ้านที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงผู้วายชนม์ คือ “เจดีย์บรรจ้อฐิ” ซึ่งเรียกในภาษาถิ่นใต้ว่า “บั่ว” หรือ “บั่วอฐิ” ซึ่งมีทั้งที่ก่อสร้างเป็นรูปเจดีย์ และรูปเจดีย์ที่มีส่วนยอดเป็นรูปดอกบัวไว้ที่วัดประจำชุมชน เมื่อถึงประเพณีสงกรานต์ก็จะมาประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอุทิศกุศลแก่บรรพบุรุษที่วายชนม์ด้วย นอกจากนี้ บัวรจ้อฐิของพระเถรานุเถระที่ผู้คนในท้องถิ่นให้ความเคารพบูชาจะทำหน้าที่เป็นดังเจดีย์อันศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างอยู่ในผังบริเวณพุทธาวาสของวัดต่าง ๆ อีกด้วย และนิยม

รูปที่ 22 (รูปซ้าย) “หลาบัว” หน้าอุโบสถวัดดีหลวง สร้างคลุมบัวอิฐของพระอาจารย์จวนซึ่งตามประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของวัดกล่าวว่าเป็นเจ้าอาวาสรูปแรกของวัดดีหลวง และยังเป็นลุงของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี (รูปขวา) บัวอิฐของพระอาจารย์จวนในศาลาบัว

รูปที่ 23 การทำบุญบัวอิฐของชาวภาคใต้ในวันสงกรานต์ จากภาพเป็นบรรยากาศในศาลาโรงธรรม วัดเขียนบางแก้ว อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง

รูปที่ 24 บัวอิฐของตระกูล ณ พัทลุง ภายในผังบริเวณเขตพุทธาวาสที่ล้อมรอบด้วยระเบียงคดวัดวังอ.เมืองฯ จ.พัทลุง ที่ออกแบบ “หลาบัว” เป็นเครื่องก่อกั้นการสร้างศาลาเครื่องไม้คลุมบัวอิฐ

สร้างศาลาคลุมบัวอิฐเพื่อป้องกันแดดฝน เรียกในภาษาถิ่นใต้ว่า “หลาบัว”

6. สรุปผลการศึกษา

จากวัตถุประสงค์ในการศึกษา 1) เพื่อศึกษาพัฒนาการด้านประวัติศาสตร์ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่สัมพันธ์กับแหล่งมรดกพุทธสถาปัตยกรรม และ 2) เพื่อศึกษา จำแนกประเภท รวมทั้งการจัดการข้อมูลของแหล่งมรดกศาสนาสถาปัตยกรรมในคาบสมุทรภาคใต้ลุ่มน้ำ

ทะเลสาบสงขลา ในพื้นที่ จ.นครศรีธรรมราช จ.สงขลา และ จ.พัทลุง เพื่อนำมาสู่การสังเคราะห์ให้เห็นถึงภาพรวมของคุณลักษณะของผังบริเวณ และรูปแบบพุทธศาสนสถาปัตยกรรม

จากการศึกษาพบว่า คาบสมุทรภาคใต้มีการตั้งถิ่นฐานมาอย่างช้าในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 5 และมีบทบาทมากขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 ในฐานะเมืองในสหพันธรัฐศรีวิชัย นอกจากนี้ ในราวพุทธศตวรรษที่ 16 มีหลักฐานที่แสดงถึงความสัมพันธ์กับราชสำนักจันทรขันธ์ ช้อง ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 ชุมชนในพื้นที่

นครศรีธรรมราชรุ่งเรืองขึ้นในฐานะของตามพรลิงค์และเป็นอิสระจากอำนาจของศรีวิชัย ในราวพุทธศตวรรษที่ 20 เมืองต่าง ๆ คาบสมุทรมหาไต้ตกอยู่ภายใต้อำนาจราชสำนักอยุธยาที่กำกับดูแลอย่างใกล้ชิดตลอดหน้าประวัติศาสตร์อยุธยาจบจนรัตนโกสินทร์ทั้งในแง่ของการเมืองการปกครอง การจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ตลอดจนการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และให้พระพุทธศาสนาทำหน้าที่ยึดเหนี่ยวผู้คนในพื้นที่อีกต่อหนึ่ง เนื่องจากว่าพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของผู้คนในทางนามธรรม โดยมีวัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนในทางรูปธรรม และราชสำนักส่วนกลางยังใช้พระพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งในการปกครองควบคุมผู้คนด้วย

การขยายตัวของชุมชนชาวานายังส่งผลให้เกิดการกระจายตัวของวัด และความเข้มแข็งของพระพุทธศาสนาอีกด้วย โดยชุมชนชาวานาจะตั้งถิ่นฐานเป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่ และกลุ่มเครือญาติ เพราะการทำนาเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ใช้แรงงานในการผลิตจำนวนมาก ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีความเป็นเครือญาติกัน มีการสร้างและทำนุบำรุงวัดต่าง ๆ ที่เป็นศูนย์กลางทางจิตใจของชุมชนไว้อีกด้วย ซึ่งธรรมเนียมดังกล่าวมีรากฐานสืบมาจากคติการกัลปนาผู้คนให้เป็นผู้อุปัฏฐากดูแลวัดต่าง ๆ มาตั้งแต่อดีตด้วย

สำหรับองค์ประกอบของผังบริเวณ และพุทธศาสนสถาปัตยกรรมในพื้นที่ศึกษา พบว่า องค์ประกอบและรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับศูนย์กลางที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งศิลปสมัยอยุธยา และศิลปสมัยรัตนโกสินทร์ ผ่านการติดต่อสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นดังกล่าวมาในเนื้อหาข้างต้น อย่างไรก็ตาม การเป็นพื้นที่ที่มีการปะทะสังสรรค์กับกลุ่มวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่อยู่รายรอบ ส่งผลให้มีการพัฒนารูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมที่แม้ว่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากศาสนสถานที่สำคัญ เช่น วัดพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช หรือรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมจากราชธานีศูนย์กลาง ทว่าก็มีพัฒนาการคลี่คลายรูปแบบทางศิลปสถาปัตยกรรมของตนเองอย่างน่าสนใจ

จากการศึกษาพบว่า องค์ประกอบของผังบริเวณของวัดในพื้นที่ศึกษาจะมีองค์ประกอบคล้ายคลึงกับวัดในภาคกลาง อันประกอบด้วย “อุโบสถ” “เจดีย์ประธาน” ซึ่งเจดีย์จะพบในวัดที่มีอายุเก่าแก่ แต่วัดที่มีอายุไม่เก่าแก่นักหรือวัดประจำชุมชนขนาดเล็กจะไม่นิยมสร้างพระเจดีย์เป็นประธาน แต่มีความนิยมสร้าง “บัว” หมายถึง เจดีย์ขนาดเล็ก ซึ่งมีทั้งที่เป็นเจดีย์ที่ตั้งกลางแจ้ง หรือมีศาลาล้อมสำหรับบรรจุอัฐิ นอกจากนี้ จะมี “ศาลาโรงธรรม” ที่ทำหน้าที่เป็นอาคารอเนกประสงค์เช่นเดียวกับศาลาการเปรียญในวัดภาคกลาง และมีการสร้าง “ศาลาโถง” ไว้ตรงตำแหน่งต่าง ๆ ในผังบริเวณ เนื่องจากเหตุผลด้านภูมิอากาศที่แปรปรวน นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการสร้างโรงมหรสพ เช่น โรงหนังตะลุง ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่มีความน่าสนใจอย่างยิ่ง

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นบทสังเคราะห์ร่วมของ 2 โครงการวิจัย คือ “โครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดการความรู้เรื่องที่อยู่อาศัยและวิถีการอยู่อาศัยผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น พื้นที่ภาคใต้” หัวหน้าโครงการวิจัย คือ อาจารย์ ดร. เกรียงไกร เกิดศิริ สนับสนุนทุนวิจัยโดยการเคหะแห่งชาติ ประจำปี พ.ศ. 2556 และ “โครงการวิจัยสังวาลย์มรดกโลกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป: การศึกษาโลจิสติกส์การท่องเที่ยวและแนวทางการพัฒนาการเชื่อมโยงโดยให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลาง” ภายใต้แผนการวิจัย “แผนยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของภูมิภาคด้วยการจัดการท่องเที่ยวแหล่งมรดกโลกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป” หัวหน้าโครงการวิจัย คือ อาจารย์ ดร. เกรียงไกร เกิดศิริ ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร และสกววิจัยแห่งชาติ ประจำปี พ.ศ. 2556

Note

- ¹ ดูข้อมูลเพิ่มเติมใน จารึกที่พบใน จ.สงขลา ในฐานะข้อมูลจารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เข้าถึงข้อมูล http://www.sac.or.th/data_bases/inscriptions/search_result.php?TypeIS=3&province_id=67&submit=%E0%B8%84%E0%B9%89%E0%B8%99%E0%B8%AB%E0%B8%B2
- ² ดังข้อความในจารึกพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราช ในตอนที่กล่าวว่า “ตามพรลิงเคศวร” ซึ่งแปลว่า “ผู้เป็นใหญ่แห่งตามพรลิงค์” ดูเพิ่มเติมใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2554). จารึกพระเจ้าจันทรภาณุ ศรีธรรมราชา: มรดกความทรงจำแห่งนครศรีธรรมราช. ใน 100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 10. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). หน้า 23 ส่วนที่ 3 สาระวิพากษ์ จารึกพระเจ้าจันทรภาณุ ศรีธรรมราช.
- ³ ยังไม่มีข้อมูลยืนยันว่าเป็นเมืองใด ผู้ช่วยศาสตราจารย์ฉัตรชัย สุกระกาญจน์ ได้ให้ข้อมูลสถานภาพของการศึกษาดังกล่าวไว้ว่า
 - ตริ อมาตยกุล สันนิษฐานไว้ในหนังสือ (2494). นครศรีธรรมราช ว่า คือ “เมืองสงขลา”
 - ม.จ.จันทร์จิรายุ รัชนี้ ทรงสันนิษฐานว่า คือ “เมืองกระบี่”
 - วิเชียร ณ นคร สันนิษฐานว่า คือ “เมืองท่าชนะ” เนื่องจากมีเขาประสงค์ สอดคล้องกับคำว่า “สมอ” ซึ่งแปลว่า หินในภาษาเขมร
 - ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ สันนิษฐานว่า คือ “เมืองไชยา”
- ⁴ มีผู้สันนิษฐานว่าคือ เมืองกาญจนดิษฐ์เก่า หรือเมืองท่าทอง อย่างไรก็ตามก็ดีเมืองกาญจนดิษฐ์มีการย้ายเมืองหลายต่อหลายครั้ง เท่าที่มีหลักฐานประวัติศาสตร์จะเห็นว่ามีการย้ายเมืองอย่างน้อย 4 ครั้ง ดังกล่าวถึงในสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า “...เมืองท่าทองได้ย้ายถึง 4 ครั้ง เดิมเมืองเก่าตั้งอยู่ในแม่น้ำเรียกว่า ท่าทองอุแท (เข้าใจว่าคืออุไทย) อยู่สุดทางตะวันออก ฉันได้ไปที่นั่น พบวัดเก่าๆ สมควรแล้วที่เพนเมืองเก่า ครั้นเสียแก่พม่าแล้วตั้งเมืองใหม่ เลื่อนไปอีกลำน้ำหนึ่งถัดลำน้ำเก่าไปทางตะวันตก เรียกว่าต.เขาน้อย นานมาลำน้ำตื้นเขิน เรือเข้าออกลำบาก จึงเลื่อนไปตั้งใหม่อีกแม่น้ำหนึ่ง ถัดไปทางตะวันตก เรียกว่าท่าทองใหม่ ...”
- ⁵ ดูเพิ่มเติมใน Magellan., (1874). Translated by Lord Stanley of Adderley. The First Voyage Round the World. (Translated from the accounts of Pigafetta and other contemporary writers.).
- ⁶ จะเห็นได้ การวัดขนาดของบัลลังก์ไปนั้นคงมีจุดมุ่งหมายเพื่อเตรียมการปฏิสังขรณ์ โดยต้องใช้วัสดุก่อสร้างที่นำลงเรือมาจากกรุงศรีอยุธยา จึงจำเป็นต้องนำไปคำนวณปริมาณของวัสดุมาจากระเบียบสัดส่วนของพระเจดีย์นั่นเอง ดูเพิ่มเติมใน “ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช”. ใน อ้างแล้ว. หน้า 87.
- ⁷ จารึกที่แกนปลีได้กลับบัวหายพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ในฐานะข้อมูลจารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เข้าถึงข้อมูล http://www.sac.or.th/data_bases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=1318
- ⁸ ในแผนที่เก่าเขียนว่า “วัดชุมพล” ตั้งอยู่ไม่ไกลจากวัดพะโค่มากนัก ปัจจุบันคือ “วัดชุมพล” ต.ชุมพล อ.สทิงพระ จ.สงขลา.
- ⁹ “วัดพระศรีกัญ” เป็นเพียงวัดเดียวที่ยังคงสืบทอดชื่อเก่ามาจนกระทั่งปัจจุบัน ในชื่อของ “วัดสีหยัง” ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ อ.ระโนด จ.สงขลา
- ¹⁰ “วัดกระ” ปัจจุบันคือ “วัดคิลาออย” อยู่ใน ต.ชุมชน อ.สทิงพระ จ.สงขลา ก่อนหน้าที่จะเปลี่ยนเป็นวัดคิลาออยชาวบ้านเคยเรียกกันว่า “วัดยางงาม” จากนั้นจึงกลายเป็นวัดร้าง เมื่อมีการฟื้นฟูวัดในภายหลังจึงให้ชื่อว่า “วัดคิลาออย” จนกระทั่งปัจจุบัน.
- ¹¹ ในแผนที่เก่าให้ข้อมูลว่า “วัดพระเชตุพน” ตั้งอยู่ระหว่าง “วัดคลองรี” กับ “วัดสทิงพระ” ซึ่งในปัจจุบันมี 2 วัด คือ “วัดประดู่หอม” กับ “วัดพังเคียะ” หรืออาจจะไม่ใช่ทั้งสองวัดนี้ ซึ่งหากไม่ใช่ทั้งสองวัดนี้ เนื่องจากเป็นวัดขนาดใหญ่และสำคัญ น่าจะหลงเหลือหลักฐานเป็นซากฐานรากอาคาร หากมีการสำรวจอย่างจริงจัง.

References

- Angwitthayathon, C. (2001). การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา [Exchange and rice trading in villages around Songkla Lake]. Bangkok, Thailand: The Thailand Research Fund (TRF).
- Butsarat, P. (1992). โนราโรงครูวัดท่าแค อ.เมือง จ.พัทลุง [Nora Rong Kru: Traditional southern performing art at Wat Ta Kae, muang district, Pattalung]. Master of Arts Thesis, Srinakharinwirot University (Songkhla Campus), Songkhla, Thailand.
- Butsarat, P. (2010). นาฏกรรมแห่งลุ่มทะเลสาบสงขลา การเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์กับสังคมและวัฒนธรรมของหนังตะลุงและโนรา [Traditional show of Songkla Lake basin: Relationship between socio-cultural aspects of shadow puppet and traditional southern performing art and its changes]. Bangkok, Thailand: The Thailand Research Fund (TRF).

- Chumpengpan, P. (2005). *ศิลปวัฒนธรรมภาคใต้* [Art and culture in Southern of Thailand]. Bangkok, Thailand: Suweriyasarn Publishing.
- Chuwaen, Y. (1998). *โลกของกลุ่มทะเลสาบรวมบทความว่าด้วยประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลา* [Contributed articles on social life and customs of communities in Songkhla Lake region, Songkhla province, Thailand.]. Phranakhon, Bangkok, Thailand: Nakorn Publishing.
- Jiratatsanakul, S. (2002). *วัด: พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย* [Wat: Thai Buddhist architectural monastery]. Bangkok, Thailand: Thammasat Printing House.
- Pengkaew, N. (2001). *เรื่องเล่าจากสทิงพระ* [Tales form Sating Pra]. In *รอยทางแห่งเวลา* [Tracing of time]. Bangkok, Thailand: Praew Publishing.
- Pigafetta, A. (1874). *The first voyage round the world, by Magellan* (The accounts of pigafetta and other contemporary writers, Trans.). London: The Hakluyt Society.
- Phongphaibun, S. (2001). *ภูมิปัญญาภาคใต้* [Local wisdom in Southern of Thailand]. Bangkok, Thailand: Amarin Printing & Publishing Public Company Limited.
- Pongsripian, W. (2011a). จารึกพระเจ้ากรุงศรีวิชัย และจารึกศรีมหาราช [Inscription of Srivijaya's King and inscription of Sri Maharaja]. In *100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 10* [100 Keys documents in Thai history No. 10]. Bangkok, Thailand: The Thailand Research Fund (TRF).
- Pongsripian, W. (2011b). จารึกพระเจ้าจันทรภาณุ ศรีธรรมราช: มรดกความทรงจำแห่งนครศรีธรรมราช [Chandara Bhanu Sri Dhamraja's inscription: Historical documents of Nakhon Si Thammarat]. In *100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 10* [100 Keys documents in Thai history No. 10]. Bangkok, Thailand: The Thailand Research Fund (TRF).
- Pongsripian, W. (2011c). นครศรีธรรมราชในจดหมายแฟร์เนา เมนเดส ปินตู ค.ศ.1543 และปัตตานีและนครศรีธรรมราช ในสารานุกรมฝรั่งเศส ค.ศ. 1660 [Nakhon Si Thammarat in Fernão Mendez Pinto' document and Pattani and Nakhon Si Thammarat in French encyclopedia, 1660]. In *100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 12* [100 Keys documents in Thai history No. 12]. Bangkok: The Thailand Research Fund (TRF).
- Pongsripian, W. (2011d). พระตำราเพือกกล้า (1): มรดกความทรงจำแห่งเมืองพัทลุง [Phra Tamra Pue Kanlapana: the historical docum ent of Pattalung]. In *100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 12* [100 Keys Documents in Thai History No. 12]. Bangkok, Thailand: The Thailand Research Fund (TRF).
- Tanthai, K. (2009). *หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา สงขลา* [1 Century of socio-economic aspects around Songkla Lake basin]. Bangkok, Thailand: The Thailand Research Fund (TRF).
- Thongsai, S. (n.d.). *สถานภาพและบทบาทหนังตะลุง จ.พัทลุง* [The situation and role of shadow puppet in Pattalung province]. Phatthalung, Thailand: Phatthalung Cultural Office.
- Fine art Department. (1962). *ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช* [Chronicle of Nakhon Si Thammarat]. In *รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช* (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ นุชิต (แย้ม ผนนคร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 27 กุมภาพันธ์ 2505) [Contributed documents in Nakhon Si Thammarat's contexts]. Phranakhon, Thailand: Author.

